

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Van auto-erotiek naar eros

De infantiele seksualiteit, het genot van de ander, en het probleem van de 'seksuele liefde' in Freuds 'Drei Abhandlungen'

TOMAS GEYSKENS

In 1905 schrijft Freud in zijn *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*: 'De geslachtsdrift is in de kinderjaren dus objectloos, *auto-erotisch*' (1905a, p. 107, cursivering door Freud). In de editie van 1920 zwakt hij deze stelling af door tussen 'dus' en 'objectloos' de woorden 'niet gecentreerd en aanvankelijk' toe te voegen. Deze kleine toevoeging uit 1920 bezegelt Freuds subtiel maar radicale herschrijving van zijn theorie van de seksualiteit in de opeenvolgende edities van *Drei Abhandlungen*. Door de latere toevoeging van bijvoorbeeld de verschillende fasen in de seksuele ontwikkeling, de infantiele seksuele theorieën, het narcisme, het oedipuscomplex enzovoort, verlaat Freud (althans schijnbaar) zijn aanvankelijke opvatting van de infantiele seksualiteit als iets auto-erotisch, objectloos en polymorf-pervers, ten voordele van een ontwikkelingspsychologische theorie waarvan het oedipuscomplex de kern en het overwinnen ervan het onbereikbare ideaal vormt (vgl. Van Haute 2002). Hierdoor werden de interne coherentie en contradicties in de eerste editie van *Drei Abhandlungen* onzichtbaar. Daarom wil ik in dit artikel een aantal intuïties van de vroege Freud onder het stof vandaan halen omdat ze misschien kunnen aansluiten bij de recent hernieuwde aandacht voor de seksualiteit in de hedendaagse psychoanalyse (vgl. Fonagy 2007).

¶ *Auto-erotiek en het terugvinden van het object*

'De geslachtsdrift is in de kinderjaren dus objectloos, *auto-erotisch*' (Freud 1905a, p. 107). Uiteraard bedoelt Freud niet dat er een objectloze periode zou bestaan in de kindertijd. Niet het kind is objectloos, maar de seksuele drift in de kindertijd is zonder object. Deze objectloosheid van de infantiele seksualiteit moet wel radicaal worden opgevat: de infantiele seksualiteit heeft niet alleen geen reëel object, ze heeft ook geen fantasmatisch object.¹ Deze

gedachte van een infantiele seksualiteit *zonder* fantasma, lijkt nochtans te worden tegengesproken door een belangrijke passage uit *Die Traumdeutung* (1900), waarin Freud stelt dat de hongerige zuigeling het bevredigende object hallucineert. Maar in deze beroemde passage spreekt Freud nergens over de borst of over lust. Ik citeer deze lange passage letterlijk:

Met de nood des levens wordt het [psychische apparaat] voor het eerst geconfronteerd in de vorm van de grote *lichamelijke behoeften*. De door de innerlijke behoefte gedicteerde excitatie zal een afvoer zoeken in de motiliteit, die men als ‘inwendige verandering’ of als ‘uitdrukking van de gemoedsbeweging’ kan kwalificeren. Het *hongerige* kind zal hulpeloos schreeuwen of trappelen. De situatie blijft echter onveranderd, want de van de innerlijke behoefte uitgaande excitatie correspondeert niet met een kort pulserende, maar met een continu werkzame kracht. Een wending kan pas intreden wanneer op een of andere manier — bij het kind door de hulp van anderen — de *bevredigingservaring* [Befriedigungserlebnis] wordt beleefd die de inwendige prikkel opheft. Een wezenlijk bestanddeel van deze ervaring is het verschijnen van een bepaalde waarneming (van *voedsel* in ons voorbeeld), waarvan het herinneringsbeeld voortaan met het geheugenspoor van de *behoefte-excitatie* [Bedürfniserregung] geassocieerd blijft. Zodra deze behoefte zich een volgende keer voordoet, zal dankzij de tot stand gebrachte koppeling een psychische impuls resulteren die het herinneringsbeeld van die waarneming weer wil bezetten en die de waarneming weer wil veroorzaken, dus eigenlijk de situatie van de eerste bevrediging wil herstellen. Een dergelijke impuls is wat wij een wens noemen (p. 533-4, mijn cursiveringen).

Het gaat in deze passage nergens over de borst en ook niet over de oorsprong van de orale drift, maar over voedsel, over de grote lichamelijke behoeften, over behoefte-excitatie en bevredigingservaring, en over de regressie van het Ik van de herinnering naar de waarneming. Wanneer Freud in *Drei Abhandlungen* spreekt over hoe de orale drift oorspronkelijk aanleunt bij de voedselopname, gebruikt hij niet voor niets totaal andere termen. Het gaat dan niet meer over de behoefte en de nood des levens, maar over erotische lust:

Verder is het duidelijk dat de handeling van het sabbelende kind door het zoeken naar een — reeds beleefde en nu in de herinnering teruggekeerde — *lust* [Lust] wordt bepaald. In het simpelste geval vindt het kind dan bevrediging door het ritmisch zuigen op een stukje huid of slijmvlies. Wij kunnen ook gemakkelijk raden bij welke gelegenheid het kind zijn eerste ervaringen van deze *lust*, die het nu tracht te hernieuwen, heeft opgedaan. De eerste en vitaalste activiteit van het kind, het zuigen aan de moederborst (*of een surrogaat daarvan*) moet het al met deze *lust*

vertrouwd hebben gemaakt. Wij zouden zeggen: de lippen van het kind gedroegen zich als *een erogene zone*, en de prikkeling door de warme melkstroom was wellicht de oorzaak van het *lustgevoel* (1905a, p. 60, mijn cursiveringen).

In het eerste citaat gaat het om de bevrediging van de honger en de wens deze bevredigingservaring te herstellen. In het tweede citaat gaat het om de ervaring van lust aan de lippen, die wordt ontdekt tijdens het zogen, maar zich zonder moeite van deze *aanleiding* kan losmaken omdat de erogene zone niet zoekt naar een of ander object, maar alleen naar lust aan de activiteit van het zuigen. De lustervaring aan de lippen en de fysiologisch veel complexere bevredigingservaring bij het stillen van de honger zijn twee totaal verschillende ervaringen, die alleen bij aanvang tegelijk optreden (Laplanche 2006, p. 56). De opvatting dat de infantiele seksualiteit als zodanig fantasmatisch is, vindt geen argument in deze citaten, tenzij ze op een oppervlakkige manier in elkaar worden geschoven en met elkaar worden verward.

Met deze sterke nadruk op het auto-erotische en objectloze karakter van de infantiele seksualiteit introduceert Freud, althans op het eerste gezicht, een grandioze contradictie in de eerste editie van *Drei Abhandlungen*. Over het vinden van een seksueel object in de puberteit schrijft Freud in de derde van de *Drei Abhandlungen*:

Toen de allereerste seksuele bevrediging nog met de voedselopname was verbonden, had de geslachtsdrift *een seksueel object buiten het eigen lichaam*, namelijk de moederborst. [...] De geslachtsdrift wordt daarna gewoonlijk auto-erotisch en pas nadat de latentieperiode achter de rug is, wordt de oorspronkelijke relatie weer hersteld. Niet zonder goede reden is het zuigen van het kind aan de moederborst het model voor elke liefdesbetrekking geworden. Het vinden van het object is eigenlijk een *terugvinden* (1905a, p. 97, mijn cursivering).

In dit citaat lijkt Freud er toch weer van uit te gaan dat bijvoorbeeld de orale drift in de kindertijd wél al een *seksueel* object had. In wat volgt zal ik een poging doen om de eerste editie van *Drei Abhandlungen* begrijpelijk te maken zonder afbreuk te doen aan de totale objectloosheid van de infantiele seksualiteit én zonder de manifeste contradicties in Freuds tekst onder de mat te moeten vegen.

¶ *De voorlust als genot van de ander*

Laten we beginnen bij een ander problematisch concept uit Freuds theorie van de seksualiteit. In de derde verhandeling, over ›De transformaties van de puberteit‹, bespreekt Freud de seksuele voorlust. Dit begrip verwijst naar

het feit dat de seksuele handelingen op weg naar de orgastische eindlust zelf ook als lustvol worden ervaren. Zolang het er alleen maar om gaat twee fasen in de seksuele activiteit te onderscheiden, is er geen probleem. Maar Freud benadrukt dat het niet alleen gaat om een temporeel onderscheid. Tussen de eindlust en de voorlust is er ook een ‹verschil in aard› [*Unterschied in dem Wesen der Lust*] (1905a, p. 87). De eindlust van het orgasme is bevredigingslust en afvoer van spanning, terwijl de voorlust de lust is van de opwindning. De voorlust ‹vraagt om méér lust› terwijl het orgasme een einde maakt aan de capaciteit tot verdere opwindning (1905a, p. 86). Volgens Freud leidt dit onderscheid ons recht naar de filosofische vraag naar ‹het *wesen* van de lust› [*das Wesen der Lust*] (1905a, p. 87, mijn cursivering) en voor een antwoord op die vraag verwijst hij in *Drei Abhandlungen* naar een filosofisch werk dat in hetzelfde jaar verscheen, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten* (p. 87).

Het is hier niet de plaats om in te gaan op Freuds complexe esthetica van het komische. Ik wil enkel de aandacht vestigen op één element in zijn analyse dat ook van cruciaal belang is om zijn vroege theorie van de seksualiteit te begrijpen. Freud benadrukt in zijn analyse van de grap dat men niet om zijn eigen grappen kan lachen tenzij via het lachen van de toehoorder:

Men kan dan de stelling niet afwijzen dat wij onze lust aanvullen doordat we *het ons onmogelijke lachen* bereiken langs de omweg over *onze indruk van de aan het lachen gemaakte persoon*. Wij lachen dus als het ware ‹par ricochet›, zoals Dugas het uitdrukt. [...] Wanneer ik een ander door het meedelen van mijn grap aan het lachen maak, bedien ik me eigenlijk van zijn lachen [*bediene ich mich seiner eigentlich*] om mijn eigen lachen op te wekken (1905b, p. 476, mijn cursivering).

Wij kunnen enkel om onze eigen grappen lachen via en in het lachen van de ander. De remmingen die ons eigen genot onmogelijk maken, worden pas opgeheven ‹langs de omweg over onze indruk van› het genot van de ander. Wat betekent het dan om, zoals Freud in *Drei Abhandlungen* voorstelt, dit inzicht in het mechanisme van de esthetische voorlust in te voeren in de sfeer van de seksualiteit? Dat lijkt op het eerste gezicht een vreemde beweging omdat Freud in *Drei Abhandlungen* de seksuele voorlust als een louter fysiologisch of mechanisch, ‹solipsistisch› proces lijkt te beschouwen. Maar dat is zonder de verwijzing naar *Der Witz* gerekend. De voorlust is immers in eerste instantie gelegen in het genot van de ander, en ik bedien mij van het genot van de ander om mijn eigen genot op te wekken. Ook in de seksuele voorlust ben ik in de eerste plaats geïnteresseerd in de opwindning van de ander, niet uit altruïsme of omwille van een ideaal van genitale integratie, maar omdat mijn anders onmogelijke genot slechts in de opwindning van de ander kan worden herwonnen: *ich bediene mich seiner eigentlich*.

Deze opvatting van de voorlust, gecombineerd met de sterke interpretatie van de auto-erotiek als radicaal *objectloos*, levert een paradoxale gedachte op die heel Freuds esthetica bepaalt: een totaal asociale, objectloze lust uit de kindertijd kan enkel worden herwonnen in een sociale, op de lust van de ander gerichte activiteit. Zo is voor Freud toneelspelen de herhaling in de volwassenheid van het spelen van het kind. Maar, het kinderspel was asociaal, het was niet voor een publiek (1908, p. 414), terwijl het toneelspelen van de volwassenen niet kan zonder verwijzing naar de reacties van diegenen voor wie het wordt opgevoerd:

Gememoreerd zij nog dat het artistieke spelen en imiteren van volwassenen, *dat in tegenstelling tot het gedrag van het kind op de persoon van de toeschouwer is gericht*, hem bijvoorbeeld in de tragedie de smartelijkste indrukken niet bespaart en toch door hem als een verheven genot kan worden ervaren (1920, p. 175, mijn cursivering).

Wanneer Freud het duimzuigen van het jonge kind bespreekt, omschrijft hij deze lustervaring als volgt: «Jammer dat ik mezelf niet kan kussen» is de gedachte die men het kind zou willen toeschrijven» (1905a, p. 61). Bij het kind is deze onmogelijkheid om zichzelf te kussen een louter *anatomisch* probleem. Maar dat is niet meer het geval voor de volwassene. In de loop van de kindertijd gaat de erogene kracht van de orale zone min of meer verloren. Het kind stopt na enkele jaren met duimzuigen, ook als het daar niet van buitenaf toe wordt gedwongen (1905a, p. 57). Wanneer tijdens de puberteit de orale drift, in het spoor van de genitale ontwikkeling, weer libidineus wordt bezet, zal dit in eerste instantie leiden tot een nervositeit die door roken of drinken kan worden gekalmeerd, of eventueel tot hysterisch braken en andere eetstoornissen. In deze fenomenen toont de orale drift haar herwonnen kracht, zonder evenwel in staat te zijn opnieuw lust op te wekken. Heel anders vergaat het de duimzuigers die zich als volwassene niet alleen ontwikkelen tot verwoede rokers of drinkers, maar uitgroeien tot «fijnproevers van het kussen» die «een neiging tot pervers kussen ontwikkelen» (1905a, p. 61). In hun oraal-erotische activiteiten wordt hun oude orale lust weer tot leven gewekt in het genot van de ander waarop hun seksuele activiteit is gericht. Voor de oraal-geïnteresseerde volwassene is het «Jammer dat ik mezelf niet kan kussen» niet meer louter een anatomisch, maar een libidineus probleem. Onze eigen lust aan de voorlust is wezenlijk lust aan de lust van de ander, en net zomin als we kunnen lachen om onze eigen grappen, zo kunnen we ook de seksuele voorlust niet rechtstreeks bij onszelf opwekken. Net als in de grap, moeten we ons voor ons genot bedienen van het genot van de ander. Vandaar het relatief schrale genot van de masturbatie voor volwassenen. In zoverre masturbatie meer is dan louter gerichtheid op de orgasmische eindlust, is er minstens de *verbeel-*

ding van het genot van de ander. Ook de masturbatie steunt daarom op het genot van de ander, ook al is dit genot van de ander er slechts verbeeld (vgl. Fonagy 2007).

Maar dat we ons als volwassene moeten bedienen van de erogene zones van de ander om onze eigen, verloren, auto-erotische lust te herwinnen, betekent niet dat bijvoorbeeld de orale drift ook in de kindertijd al op de borst gericht was. In de kindertijd was de orale zone enkel gericht op lust aan de activiteit van het zuigen, en de moederborst of de eigen duim waren slechts aanleidingen (1905a, p. 60) en hulpstukken om deze lust op te wekken (Laplanche 2006, p. 57). Het fantasma van het kind aan de moederborst, volgens Freud het model voor elke latere liefdesrelatie van het aanleuningstype (1905a, p. 97), is een product van latere jaren en van het mechanisme van de *Nachträglichkeit*. Freud verduidelijkt de oorsprong van dit fantasma met een anekdote in *Die Traumdeutung* (1900):

Een jongeman, vertelt de anekdote, die een groot vereerder van vrouwelijk schoon werd, verklaarde eens, toen het gesprek op de mooie min kwam die hem als zuigeling had gevoed, dat het hem speet die buitenkans destijds niet beter benut te hebben. Ik pleeg mij van deze anekdote te bedienen om de factor van de *Nachträglichkeit* in het mechanisme van de psycho-neurosen toe te lichten (p. 211).

Het komische accent van deze anekdote berust uiteraard op het feit dat het absurd is aan de zuigeling een echte seksuele interesse toe te schrijven. Waar deze jongeman als zuigeling van genoot, de activiteit van het zuigen, kan hij later enkel herwinnen via het genot van de vrouw aan bijvoorbeeld de borst als erogene zone. Om dit te begrijpen, is het niet nodig om, zoals Laplanche doet, ook aan de zuigeling al een fascinatie toe te schrijven voor de seksuele opwindend van de min tijdens het zogen (Laplanche 1987, p. 125). Voor de volwassene is het zuigen aan de borst enkel lustvol wanneer het wordt begeleid door het genot van de ander. Dat was nog niet van belang voor de auto-erotische en objectloze lust van de zuigeling.

Het fantasma van het kind aan de moederborst leidt ook nog tot een verdere complicatie. Volgens Freud is dit fantasma het model voor elke latere *liefdesrelatie*. Ook als dat juist is, valt het toch te betwijfelen of het ook het model is voor elke *seksuele* relatie. Is het de diepe kern van ons seksuele verlangen om als een baby'tje bevredigd in slaap te vallen tussen de borsten van een moedersurrogaat? Is dit fantasma opwindender dan het seksuele fantasma dat opduikt in het midden van Freuds verhandeling over de infantiele seksualiteit? In de paragraaf over de polymorf-perverse aanleg van de infantiele seksualiteit evoceert Freud plots de figuur van een ongecultiveerde, wilde en perverse vrouw die voor niets haar neus ophaalt:

Zij kan onder gewone omstandigheden misschien seksueel normaal blijven, maar gegidst door een handige verleider zal ze in alle perversies plezier krijgen en er een vast onderdeel van haar seksuele repertoire van maken. Dezelfde polymorfe, dus infantiele aanleg buit de prostituee uit ten gunste van haar beroepsuitoefening, en gezien het enorme aantal publieke vrouwen en vrouwen die voor prostitutie geschikt moeten worden geacht maar aan dat beroep zijn ontsnapt, wordt het definitief onmogelijk in de gelijkmatige aanleg voor alle perversies het algemeen menselijke en oorspronkelijke te miskennen (1905a, p. 69).

Deze passage is om meer dan één reden opmerkelijk. Ten eerste duikt deze beschrijving plots op in een paragraaf over de polymorf-perverse aanleg van de *infantiele* seksualiteit. Bovendien benadrukt Freud in *Drei Abhandlungen* dat hij over de vrouwelijke seksualiteit niets te weten is gekomen omdat ze «deels door culturele beknotting, deels door de conventionele zwijgzaamheid en onoprechtheid van vrouwen in een nog ondoordringbaar duister is gehuld» (p. 34). Hierbij komt nog dat volgens Freud «de libido in de regel en wetmatig van mannelijke aard is» (p. 95). Dit alles maakt het des te meer merkwaardig dat het plezier vinden in alle perversies door de ongecultiveerde vrouw hét doorslaggevende argument zou zijn voor de alle mensen aangeboren polymorf-perverse aanleg. Men hoeft geen uitgekookte feministe te zijn om te opperen dat wat Freud hier voorstelt als een observatie van de vrouwelijke seksualiteit, in feite een mannelijk fantasma over de vrouwelijke seksualiteit is. Onze analyse van de voorlust als het genot van de ander toont echter aan waarom deze passage hier toch op haar plaats is. Het is immers alleen in zoverre de vrouw in staat is plezier te vinden in alle perversies dat de man zijn eigen, verloren, infantiele seksualiteit kan terugvinden. Maar, wat hij dan terugvindt is niet een oorspronkelijk seksueel object, maar een auto-erotische en objectloze lustervaring die niet meer *rechtstreeks*, maar alleen *via de omweg van onze indruk over het genot van de ander* kan worden herwonnen. Het is dan ook niet voor niets dat deze figuur van de polymorf-perverse vrouw opduikt in de paragraaf over de polymorf-perverse aanleg van de «mannelijke», infantiele seksualiteit. Deze figuur is Freuds enige manier om het affect op te roepen dat bij zijn thema past, want het is enkel in het genot van deze perverse vrouw dat de (mannelijke-heteroseksuele en de vrouwelijke-lesbische) lezer van *Drei Abhandlungen* iets kan terugvinden van wat de infantiele seksualiteit betekent.

De seksuele perversies zijn fixaties en uitvergrotingen van de verschillende componenten van de voorlust. De kracht van een of andere partiële drift produceert de *relatieve* zwakte van de genitale zone. Wanneer we de opvatting over voorlust uit *Der Witz* invoeren in *Drei Abhandlungen*, dan komen we een belangrijk aspect van de perversies op het spoor. De voorlust verloopt wezenlijk via het genot van de ander, en daarom worden de perversies, als fixaties

aan de voorlust, gekenmerkt door een obsessie met de reacties van de ander, die in de normale seksualiteit wordt doorbroken door de autistische, in zichzelf gesloten lust van het orgasme. De relatieve zwakte van de genitale zone en de fixatie aan de voorlust leveren de pervers uit aan een oneindig in het oog houden van de gelaatsuitdrukkingen van de ander. De pervers geniet alleen van het genot dat hij in de ander veroorzaakt.

Men zou hier kunnen opperen dat de interesse van de pervers voor de reacties van de ander ook verder gaat én kwalitatief verschilt van de voorlust in de normale seksualiteit, omdat de pervers niet alleen lust beleeft aan de positieve tekenen van opwinding van de ander maar ook aan de afweerreacties tegen deze opwinding, zoals schaamte, walging of angst. Voor de perverse exhibitionist, bijvoorbeeld, verraden de schaamte en de walging van de ander diens seksuele opwinding, en deze *negatieve* tekenen van opwinding volstaan voor het genot van de pervers. Maar in *Der Witz* benadrukt Freud dat deze perverse lust aan de afweerreacties van de ander ook al aanwezig is in de obscene insinuaties in het volkscafé:

Vuile praat is bestemd voor iemand door wie men seksueel wordt opgewonden en die door het aanhoren van de vuile praat kennis moet nemen van de opwinding van de spreker en daardoor zelf seksueel opgewonden moet raken. In plaats van deze opwinding kan de ander zich ook *beschaamd of opgelaten* voelen, *wat alleen een reactie op en via deze omweg een bekentenis van zijn opwinding betekent* (1905b, p. 425; mijn cursivering).

Voor de pervers, voor wie het afgrijzen van de ander diens seksuele opwinding verradt, is de neurose het negatief van de perversie.

¶ *Het probleem van de 'seksuele liefde' in 1905, 1915 en 1920*

Freuds analyse van de normale, perverse en neurotische seksualiteitsbeleving van de volwassene vereist nergens een objectgerichte of fantasmatische infantiele seksualiteit. Dat maakt het des te meer opmerkelijk dat Freud het in de derde verhandeling plots heeft over het *seksuele* object van de zuigeling, en over de *libidineuze* hechtingen van kinderen aan hun verzorgers. Ik wil deze aperte contradictie niet verdoezelen maar er toch op wijzen dat Freud in de beschrijving van het geval Dora, en dus ook in 1905, veel voorzichtiger is wat het seksuele karakter van de gehechtheden van het kind betreft:

Er doen zich daarna bepaalde, hier niet nader te bespreken invloeden gelden, die deze rudimentaire erotische impuls [*Liebesregung*] fixeren of zodanig versterken, dat er zich nog in de kinderjaren of pas tijdens de puberteit iets uit ontwikkelt dat met een seksuele neiging op één lijn moet worden gesteld en evenals deze op de libido beslag legt (1905c, p. 168).

De nieuwe Nederlandse editie vertaalt *Liebesregung* ten onrechte niet als 'gevoel van liefde' maar als 'erotische impuls' en helpt zo mee aan de *nachträgliche* oedipalisering van Freuds vroege teksten. Maar hoe moeten we dan de paragraaf in *Drei Abhandlungen* verstaan waarin Freud wél spreekt over het seksuele object van de zuigeling?

In die ene paragraaf waarin Freud de infantiele seksualiteit een seksueel object lijkt toe te schrijven, gaat het niet meer alleen over de seksuele drift, maar over 'seksuele liefde'. De term 'liefde' komt in deze paragraaf van zes bladzijden tweeëntwintig keer voor, terwijl hij in de rest van het boek slechts driemaal voorkomt en dan nog als synoniem voor de seksuele drift. Freud voert zo een probleem in dat hij in 1905 niet in zijn theorie van de seksualiteit kan integreren: het probleem van de seksuele liefde en vooral van de verhouding tussen liefde en seksualiteit. Het is dit probleem, en de contradictie die het in de eerste editie van *Drei Abhandlungen* veroorzaakt, dat de inzet vormt van zijn latere teksten over het narcisme. De introductie van het narcisme is Freuds poging een theorie van de liefde te ontwikkelen, en van hoe de liefde ontstaat uit de seksualiteit. In de rest van dit artikel wil ik kort twee cruciale momenten in deze ontwikkeling belichten: *Triebe und Triebchicksale* (1915) en *Jenseits des Lustprinzips* (1920).

In *Triebe und Triebchicksale* stelt Freud dat de liefde weliswaar innig verbonden is met de seksualiteit, maar toch niet eenvoudig als een component van de seksuele drift kan worden beschouwd (1915, p. 41). Hij definieert de liefde daarom als 'de relatie van het Ik tot zijn lustbronnen' (p. 40). Om over de liefde te spreken, moet Freud eerst het Ik invoeren, wat totaal overbodig was in zijn theorie van de infantiele seksualiteit. De liefde is geen manifestatie van de drift maar kenmerkt de verhouding van het Ik tot die objecten die een bron van lust blijken te zijn. Ook hier moet de term 'lust' in een strikte zin worden begrepen en worden onderscheiden van de *bevredigings*ervaring. Van dingen die we nodig hebben, maar waar we niet van genieten wanneer we ze hebben, zoals gezondheid, veiligheid, enzovoort, zeggen we niet dat we ze liefhebben of dat we ervan houden, maar dat we eraan gehecht zijn, dat we ze nodig hebben, dat we erop gesteld zijn (1915, p. 41). Hoewel de liefde dus niet tot de lust kan worden gereduceerd, is ze er toch innig mee verbonden: we houden van de dingen waar we van genieten:

Als het object de bron van lustgewaarwordingen wordt, ontstaat een motorische tendens om dit object dichterbij het Ik te brengen, om het in het Ik te incorporeren; wij spreken dan ook van de *aantrekkingskracht* die het lust-verschaffende object uitoefent, en zeggen dat wij het object *liefhebben* (1915, p. 41, cursivering van Freud).

Dat we houden van dingen die ons plezier doen, lijkt misschien een banale opvatting van de liefde. Het belang ervan is dan ook vooral negatief. Freuds

banale idee over de band tussen liefde en lust installeert namelijk een kritisch wantrouwen tegenover allerlei puriteinse en spirituele bespiegelingen die de liefde willen onthechten van de lust en van het lichaam.

Freuds opvatting van de liefde als ‘relatie van het Ik tot zijn lustbronnen’ betekent niet dat hij de objectloosheid van de seksuele drift helemaal heeft opgegeven. Ook in *Triebe und Triebschicksale* benadrukt hij nog de onbeduidendheid van het object voor de drift:

Het object van de drift is datgene waaraan of waardoor de drift haar doel kan bereiken. Het object is de meest variabele factor van een drift, het is er niet van meet af aan mee verbonden, maar wordt er enkel aan toebedeeld op grond van zijn geschiktheid om bevrediging te verschaffen (1915, p. 28).

Op deze manier introduceert Freud impliciet een spanning tussen het Ik, dat de objecten die het lust verlenen, *liefheeft*, enerzijds, en anderzijds de drift die zich, onverschillig tegenover het Ik en zijn liefdesobjecten, enkel laat leiden door de *lust*. Misschien zijn het niet zozeer de seksuele perversies, als wel de (seksuele en andere) verslavingen die deze spanning tussen de objectgerichtheid van het Ik en de pure lustgerichtheid van de drift op een uitvergroete manier aan het licht brengen. Wat in 1905 nog een theoretische contradictie was, de objectloosheid van de infantiele seksualiteit versus ‘het seksuele object van de zuigeling’, wordt in 1915 een subtiele spanningsverhouding tussen twee tendensen van de seksualiteit, tussen de drift die ongevoelig is voor de kwaliteiten van het object, en de liefde die het Ik bindt aan de objecten die het lust verschaffen.

In 1920 schrijft Freud een voorwoord bij de vierde editie van *Drei Abhandlungen* waarin hij zich verdedigt tegen de aantijging de term ‘seksueel’ veel te veel op te rekken. Freud schrijft:

Wat echter de ‘verruiming’ van het begrip seksualiteit betreft, die noodzakelijk wordt gemaakt door de analyse van kinderen en van zogeheten geperverteerden, wil ik al degenen die vanaf hun verhevener standpunt vol minachting op de psychoanalyse neerzien, eraan herinneren hoe sterk de verruimde seksualiteit van de psychoanalyse overeenkomt met de *Eros* van de goddelijke Plato (1905a, p. 18).

Het valt echter niet goed in te zien hoe we Freuds theorie van de infantiele seksualiteit ook maar enigszins in verband zouden kunnen brengen met Plato’s ideeën over eros. Freuds opmerking toont eerder aan dat hij in 1920 over andere dingen aan het denken is dan in 1905. In 1920 is Freud niet meer geïnteresseerd in de seksuele bronnen van de liefde, maar in de tendens van de liefde om zich los te maken van de seksualiteit en van de lust. Dat de liefde

zich kan losmaken van de lust en van het lichaam is immers niet alleen een vrome wens van de idealisten; het is ook een afschuwelijke tendens van de liefde zelf. In tegenstelling tot bij Plato leidt deze deseksualisering van eros volgens Freud niet alleen tot het vergeestelijkte geluk van de filosoof, maar vooral tot de waanzin van morbide en destructieve passies. De liefde, die oorspronkelijk nochtans aanleunde bij de lust, brengt ons tegelijk aan gene zijde van het lustprincipe.

Het eerste klinische fenomeen dat aangeeft dat de liefde ongevoelig kan worden voor het lustprincipe, is de rouw. Vanuit het lustprincipe zouden we verwachten dat het verlies van een geliefd object geen groot probleem vormt. De drift is immers niet gericht op een object maar op lust, en kan volgens Freud zonder moeite wisselen van object. En als de liefde de relatie is van het Ik tot zijn *lustbronnen*, dan kan ook voor het Ik het opgeven en inruilen van een object dat geen lust meer verschaft, geen al te pijnlijke zaak zijn. Maar, de realiteit van de rouw toont het tegendeel aan:

Waarom deze losmaking van libido van haar objecten een zo pijnlijk proces moet zijn, dat begrijpen wij niet en kunnen wij vooralsnog met geen enkele hypothese verklaren. Wij zien alleen dat de libido zich aan haar objecten vastklampt en dat ze de verloren gegane objecten *zelfs niet wil opgeven wanneer het substitueert voor het grijpen ligt*. Dat is dus rouw (1916, p. 185, mijn cursivering).

Freud schrijft deze zinnen in november 1915, een half jaar na *Triebe und Triebchicksale*. Denken over de rouw dwingt hem om de relatie tussen lust en liefde als minder innig op te vatten dan hij tot nu toe had gedaan. De rouw confronteert hem met het feit dat iets in de liefde het lustprincipe te buiten gaat. Van het liefdesobject gaat een macht uit die ons kan dwingen aan de lust te verzaken. De rouw verzet zich ertegen het verloren object in te ruilen voor een ander, even lustvol object.

Het lijkt misschien vreemd om te denken dat het de liefde is die Freud op het spoor zet van een ›jenseits des Lustprinzips‹. Wat heeft de liefde te maken met de herhalingsdwang en de doodsdrijf, waaraan Freud het doorbreken van het lustprincipe toeschrijft? Toch zijn het inderdaad de lotgevallen van de liefde in de analytische kuur die Freud ertoe dwingen het primaat van het lustprincipe op te geven. Terwijl hij probeerde uit de invallen en associaties van zijn patiënten hun verdrongen fantasieën en herinneringen te raden, ontdekte Freud tot zijn ontsteltenis dat het zijn patiënten beter ging, niet (alleen) door het doorwerken van hun onbewuste seksuele fantasieën, maar doordat zij een ›ziekelijke verliefdheid‹ voor hun analyticus hadden opgevat (1926, p. 315). Maar met deze ›ziekelijke‹ liefde voor de analyticus verdwijnt ook de interesse in de kuur en de genezing; de symptomen worden weer erger en de analyse wordt eindeloos want de patiënt wil hele-

maal niet meer gezond worden (p. 315). Al in een brief aan Fließ van 16 april 1900 (!) schrijft Freud: 'Ik begin te begrijpen dat de schijnbare eindeloosheid van de kuur iets wetmatigs is en samenhangt met de overdracht' (Freud 1986, p. 449, mijn vertaling).

Het pessimisme over de eindeloosheid van de kuur is dus geen symptoom van de oude, teleurgestelde Freud van 1937. Het is een ontdekking uit de beginjaren van de psychoanalyse, maar een ontdekking die moest worden opgeschort om de psychoanalyse als wetenschappelijke theorie en als therapeutische techniek te kunnen ontwikkelen. Want, wanneer de liefde niet meer in toom wordt gehouden door het lustprincipe, brengt ze ons op het spoor van een diepe waanzin in de menselijke natuur, waar de theorie en de therapie uiteindelijk machteloos tegenover staan. Het is misschien alleen maar misleidend om mysterieuze machten, zoals doodsdrijf, erogeën masochisme et cetera, in te roepen om de schijn te wekken iets te begrijpen van deze 'ontzettende' dimensie van de liefde, die in staat is alle lust op te geven voor een leven van hypnotische volgzzaamheid, suïcidale zelfopoffering en moorddadige jaloezie en haat.

¶ *Besluit*

In de verschillende edities van *Drei Abhandlungen* verschijnen verschillende gedaanten van eros. Om Freuds theorie van de seksualiteit te begrijpen, is het van belang deze verschillende gedaanten zorgvuldig te onderscheiden om zo zicht te krijgen op de intuïties en contradicties die in Freuds tekst aan het werk zijn. Vooral de nadruk op de objectloosheid van de infantiele seksualiteit in Freuds vroege theorie kan een nieuw licht werpen op de seksuele voorlust en de perversies. Seksuele fantasma's zijn dan immers *nachträgliche* verbeeldingen van het genot van de ander, en dit genot van de ander is onze enige toegang tot de Ik-loze, objectloze, verloren lustervaring uit de vroegste kindertijd. Deze problematiek van auto-erotiek en voorlust staat verder af van Freuds latere beschouwingen over liefde en destructie dan zijn overkoepelende term 'eros' doet vermoeden. In zijn latere werk denkt Freud na over de lotgevallen en de gevaren van een deseksualisering van de liefde, eerder dan over lust, perversie en seksueel genot.

Literatuur

FONAGY, P. (2007). A genuinely developmental theory of sexual enjoyment and its implications for psychoanalytic technique. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 56, 11-36.

FREUD, S. (1900). De droomduiding.

Werken 2 (p. 22-582). Amsterdam: Boom.

FREUD, S. (1905a). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Werken 4* (p. 9-118). Amsterdam: Boom.

FREUD, S. (1905b). De grap en haar relatie met het onbewuste. *Werken 3* (p. 346-547). Amsterdam: Boom.

- FREUD, S. (1905c). Fragment van de analyse van een geval van hysterie. *Werken 4* (p. 119-225). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1908). De schrijver en het fantaseren. *Werken 4* (p. 410-420). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1915). Driften en hun lotgevallen. *Werken 7* (p. 23-44). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1916). Vergankelijkheid. *Werken 7* (p. 181-185). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1920). Aan gene zijde van het lustprincipe. *Werken 8* (p. 165-218). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1926). Het vraagstuk van de lekenanalyse. *Werken 9* (p. 276-338). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1986). *Brieven aan Wilhelm Fließ*. Frankfurt: S. Fischer.
- LAPLANCHE, J. (1987). *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*. Parijs: PUF.
- LAPLANCHE, J. (2006). *Problématiques VII*. Parijs: PUF.
- VAN HAUTE, PH. (2002). The introduction of the Oedipuscomplex and the reinvention of instinct. *Radical Philosophy*, 115, 7-16.

SUMMARY

From auto-erotism to eros

The author argues that Freud's notion of sexual fore-pleasure presented in *Three essays* can be understood only if (1) infantile sexuality is considered as radically auto-erotic and without a real or phantasmic object, and if (2) sexual fore-pleasure is analysed along the lines of Freud's analysis of pleasure in jokes. It is further argued that Freud's introduction of eros does not indicate a change of his ideas about the same sexual topics, but is an indication that in his later works he is dealing with a different problem: the vicissitudes of love and its capacity to become detached from the pleasure principle.

Key words: auto-erotism, fore-pleasure, love, sexuality, 'Three essays on the theory of sexuality'

Noot

- 1 ¹ Pour Freud, auto-érotisme veut dire «absolument sans objet», qu'il soit extérieur au corps propre ou fantasmé: sans objet extérieur, fût-ce un objet

«extérieur» dans la fantaisie. [...] En 1905, les *Trois essais* opposent de façon assez nette toute une enfance qui est sans objet, donc «auto-érotique», et une puberté qui est découverte de l'objet» (Laplanche 2006, p. 49-50).

Manuscript ontvangen 30 april 2008

Definitieve versie 12 juni 2008